

A PÉNZ IDŐ

GONDOLATOK HITELRŐL, VÁLSÁGRÓL

SAMUEL WEBER

I.

Habár „Az idő pénz” kifejezés pontos eredetét nehéz meghatározni, annyi bizonyos, hogy Benjamin Franklin tette közismertté *Tanács egy ifjú kereskedőnek — egy öregtől* (1748) című írásában.¹ Amiről viszont magához a kifejezéshez képest könnyebben megfeledkeznek, az épp a szó, mellyel bevezette: a tanács ugyanis, amit ez az „öreg” kereskedő adott „ifjú” beszélgetőtársának, a „ne feledd [*remember*]” intelmével kezdődött — sőt, ezen intelem egész sorozatával. Az első úgy szólt: „Ne feledd, hogy az idő pénz”. Az esszé címe, mely az írást „tanácsnak” nevezi, amit egy „öreg” kereskedő ad egy „ifjúnak”, és az emlékezésre szólító intelem, mely hatszor ismétlődik az esszé elején, arra utal, hogy az „idő” bizonyos tapasztalata már hatással volt Franklin levelére, még mielőtt az idő pénz voltának híres formulájával kezdetét vette volna. Mert az idő ott mun-

---

¹ Benjamin Franklin, „Advice to a Young Tradesman”, in *The Papers of Benjamin Franklin*, 3. köt. (1745—50), 304, <http://franklinpapers.org/franklin/framedVolumes.jsp>. [Benjamin Franklin, „Tanács egy ifjú kereskedőnek — egy öregtől”, ford. Fogarasi György, *et al.* — *kritikai elmélet online 1: Gazdasági teológia* (2013), szerk. Fogarasi György, www.etal.hu.] Franklin levele részletes elemzés tárgya volt Max Weber *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című könyvében. Az alábbi tanulmány felfogható Franklin szövegének afféle kiegészítő vizsgálataként, követve Walter Benjamin *A kapitalizmus mint vallás* című elgondolkodtató töredékét, melyben Benjamin azt állította, hogy belső szerkezetéből adódóan a kapitalizmus nem csupán a protestantizmus fejleménye, hanem a kereszténységnek mint olyannak az örököse.

kál már Franklin címében, megkülönböztetve az „ifjú kereskedőt” az „öregtől”. S az idő bizonyos tapasztalata alakította már azt is, ahogyan Benjamin Franklin bevezeti az ifjú kereskedőnek adott egyes tanácsokat. Mindegyiket azzal kezdi, hogy olvasóját felszólítja: „ne feledje” azt, amit épp mondani készül neki — ez a gesztus olyanná teszi tanácsát, mintha tartalma egykor ismert lett volna, de az idő múltával esetleg a feledés homályába merült. Még mielőtt a szerző belefogna fejtegetésébe az idő pénzként való meghatározásával, az idő már úgyszólván ott lapul a háttérben és dirigál, nem csupán mint ama tapasztalat feltétele, melyet az öregember készül megosztani a fiatalabbal — vagyis mint a tudás feltétele —, hanem egyúttal mint az a valami, ami épp e tapasztalat és tudás elfelejtésének vagy ignorálásának lehetőségét hozza magával.

Franklin tanácsadói magatartása ily módon azt sugallja, hogy az idő kétarcú, működése ellentmondásos. Egyaránt lehet termékeny és romboló, egyaránt képes elvenni és visszahozni. Az idő kettős, sőt ellentmondásos (ha nem is dialektikus) potenciálja határozza meg ama tanács alaphelyzetét, melyet Franklin készül adni az ifjú kereskedőnek. Lényege vagy végső kimenete a levél végén abban az intelemben fogalmazódik meg, hogy az időt nem szabad „elvesztegetni”. Az idő, mely bizonyos értelemben maga teremti meg az elvesztegetés lehetőségét, nem szabad hogy maga is elveszen. Mert időt vesztegetni annyi, mint pénzt vesztegetni, márpedig Franklin következtetése szerint

a jóléthez — ha arra vágysz — éppolyan sima út vezet, mint a piacra [...] se időt, se pénzt ne vesztegess el, hanem húzd a legjobb hasznot mindkettőből.

Nem vesztegetni időt, megszüntetni romboló jellegét és fokozni termékeny potenciálját itt megegyezik a jólét halmozásával: jómódúnak lenni így bizonyos értelemben nem más, mint legyőzni az idő romboló erejét. Ám ha a „jóléthez [...] éppolyan sima út vezet, mint a piacra”, akkor a mondás, mely Franklin esszéjét később emlékezetessé teszi („Az idő pénz”), csak a dolog egyik fele. Ha ugyanis a jólétre a piacra vezető úton lehet szert tenni, akkor nem csupán az időről mondható el, hogy pénz, hanem a pénzről is — mint ami a piacra vezető utat megnyitja —, hogy szükségképpen idő. Pontosabban szólva, a pénz, ahogy maga a piac is, időbeli folyamatot feltételez. A pénz, hasonlóan az adásvételhez, időbe telik. Hiszen az áruk cseréje sohasem egyszerűen azonnali. A csere olyan folyamat, amely időt vesz igénybe, még ott is, ahol nincs benne pénz, például közvetlen árucseréje esetén. Ám mielőtt belép a pénz, a cserefolyamat időbelisége még kézzelfoghatóbbá válik. S mivel az áruk pénzre cserélése egy olyan forgalmi folyamat

része, mely egy adott ponton a pénz áruba való visszafordítását is magában foglalja, a pénz is időt vesz igénybe, időben létezik, s valójában át is váltható időre. De nem pusztán az a tény igazolja Franklin mondásának megfordítását, hogy a pénz idő, vagy hogy időt lehet venni rajta, például szabadidőt vagy hosszabb élettartamot.

Inkább arról van szó, hogy a pénz, mely mint áruforgalmi médium már eleve jövőorientált, szükségképpen valamiféle hitelt foglal magában, aminek vonatkozásában az időbeli dimenzió konstitutív és redukálhatatlan. A pénz azért foglal magában szükség-szerűen hitelt, mert „értéke” sosem egyszerűen pusztán létéből, pusztán birtoklásának tényéből fakad; értéke a jövőben realizálja magát, amikor majd csereeszközként vagy cseremédiumként hasznát veszik. Korántsem véletlen tehát, hogy Franklin ifjú kereskedőhöz intézett második „emlékeztetője” a hitellel és annak pénzhez való viszonyával kapcsolatos:

Ne feledd, hogy a hitel pénz. Ha valaki pénzét a fizetés esedékessége után nálam hagyja, akkor nekem adja a kamatot, vagy legalábbis annyit, amennyit a szóban forgó idő alatt csinálni tudok belőle. Ez jelentős összegre rúg, ha az embernek jó és nagy hitele van...

Az idő nem csupán abban az értelemben pénz, hogy forgalmi médium és értékmérő, hanem a pénz ama sajátos vonása miatt is, mely képessé teszi egy olyan tulajdonság színlelésére, amelyet egyébként az élőlényekkel szoktunk társítani: az önprodukción és reprodukción képességről van szó. Erre vonatkozik Franklin harmadik emlékeztetője az ifjú kereskedőhöz:

Ne feledd, hogy a pénznek szapora nemzőképessége van. A pénz pénzt fiadzhat, ivadékai pedig még többet fiadzhatnak, és így tovább. Öt shilling megforgatva hat, újra megforgatva hét shilling és három penny, s így tovább, amíg száz fonttá nem válik. Minél több van belőle, annál többet termel minden megforgatáskor, miáltal a profit egyre gyorsabban növekszik...

Megszakítom Ben Franklin pénz-ábrázolását a mondat közepén, egy döntő, sőt — mi-ként rövidesen látni fogjuk — kritikus fordulópontonál. De mielőtt továbbmennénk, figyeljük csak meg, hogyan is mutatja be itt a pénzt mint különleges fajta élőlényt, mely szaporodásra (reprodukción), önmaga vég nélküli, határtalan megsokszorozására ké-

pes: „Minél több van belőle, annál többet termel minden megforgatáskor, miáltal a profit egyre gyorsabban növekszik...” Ismerősen hangzik? Nos, az iménti idézőkor megszakított mondat folytatása és befejezése nem csupán ismerősen, *kísértetiesen* ismerősen hangzik. Franklin az alábbi módon zárja a pénz dicséretét, befejezve azt is, amit a nyelvészek mondatfűzésnek hívnának:

...miáltal a profit egyre gyorsabban növekszik, aki leöl egy tenyészkocát, ezredízigen elpusztítja annak összes ivadékát. Aki megöl egy koronát, elpusztítja mindazt, amit az termelhetett volna, akár sok-sok fontot is.²

A pénz e leírás szerint nem pusztán az élőlények kísérteties mása, hanem az istenségé is: az élőlényekkel a szaporodási képességben osztozik, az istenséggel viszont a határtalanságban, vagyis egyfajta halhatatlanságban. Franklin azonban másként fejezi ki ezt a gondolatot: egyetlen hosszú mondatfűzés keretében a határtalan szaporodástól mint a „profit” növekedésétől a halálhoz mint a szándékos gyilkosság eredményéhez „fordul”: „Aki leöl egy tenyészkocát”, örökre megfosztja szaporodási képességétől, s ugyanez áll bárkire, aki „megöl egy koronát...” A szóban forgó „korona” persze nem az uralkodó személye, hanem egy pénzegység. Ám a pénzegységeknek a politikai szuverenitás szimbólumáról való elnevezése analógiát sejtet a monarchia továbbélése és a pénz szaporodási és sokszorozódási képessége között. Ez a párhuzam a pénzt is és a monarchiát is elkülöníti az egyes élőlények behatárolt élettartamától.

Így az időnek a pénzzel, a pénznek a profittal, a profitnak pedig a jóléttel való azonosításához Franklinnél igen sajátos konnotáció járul: annak lehetősége, hogy a határtalan szaporodási képességgel, melyet a profittermelő jóléttel társítanak, legyőzze a végességet és a halandóságot, mely máskülönben behatárolja az élőlények mint egyed idejét. A lényeg az, hogy a szaporodási képesség, ahogy Franklin a pénz vonatkozásában leírja, nem csupán reprodukciót, hanem kiterjesztett reprodukciót jelent. A pénz hitelként való forgatása kamatot eredményez: nem csupán ugyanazt hozza vissza, hanem *ugyanabból többet*, az ugyanazt mint *önmagából többet*.

---

² [A megadott online szövegforrásban, amelyből Franklin szövegének újrafordítása is készült, valójában nincs „mondatfűzés” („...miáltal a profit egyre gyorsabban növekszik. Aki leöl egy tenyészkocát...”), úgyhogy Weber itt vagy pontatlanul idéz, vagy a hivatkozásban megadottól eltérő forrásból, más szövegváltozattal dolgozik. — A ford.]

Amikor tehát Franklin kijelenti — vagy inkább újra kijelenti, hiszen nem kitalálta, hanem csak felidézte a mondást —, hogy „az idő pénz”, az időt az Önmaga [*Self*] alfajává teszi; a változékonyság médiumából az önkiteljesítés és önfelmagasztalás médiumává teszi, mely által az ugyanaz — a privát individuum — önmagát „profitként” reprodukálja és terjeszti ki: olyasmiként, ami „továblép” [*moves forward*] — hogy egy, napjaink politikai, kereskedelmi vagy etikai diskurzusaiban felkapott kifejezéssel éljek — abbéli igyekezetében, hogy maximalizálja magát. A hitel mint profittermelő ily módon egyértelműen benne foglaltatik abban, amit jobb híján „az önmaga ökonómiájának” nevezhetnénk, mind privát, mind individuális értelemben, ami végső soron oszthatatlanságot és homogenitást jelent.

Ám ha az idő pénz, ez csakis amiatt van, mert a pénz viszont idő, ez pedig problémát jelent az olyan értelmezések számára, amilyen Frankliné. Az idő ugyanis kétértelmű. Úgy tűnik, mintha az önkiteljesítés ökonómiájának feltétele volna, holott az idő az önazonos személyiséget [*Self*], legalábbis mint privát individuumot, eltűnésre kárhozható médium is egyúttal. Márpedig teljességgel a privát individuumnak [*individual*] ez a perspektívája vezérli Franklin diskurzusát. Olyan perspektíva ez, amely a maga teljes kétértelműségében tükrözi a reformáció örökségét. Ez a kétértelműség kimutathatóan az „individuális [*individual*]” és a „szinguláris” kategóriájának konvergálásából vagy összemosódásából adódik. A „szinguláris individuum” alkotja azt a sajátosan „protestáns” dimenziót a reformáción belül, mely az Evangéliumok jó hírét az egyetemes egyház által kollektívan végrehajtott rítusokból a privát individuum hitébe helyezi át. Kimondják, hogy „egyedül a hit” és nem a „jócselekedetek [*good works*]” összessége vezet a kegyelemhez és üdvözüléshez. Ez az „egyedüliség” azonban — akár a hit egyedüliségéről, a hit viselőjének vagy hordozójának, a szinguláris individuumnak az egyedüliségéről van szó — továbbra is a bűn és a megváltás horizontjában helyezkedik el. S ez a reformációra és a megreformálni célzott katolikus hagyományra egyaránt jellemző horizont rendeli alá a *differenciális szingularitás* mozzanatát, mely radikálisan viszonyos és heterogén, annak az elsajátító individualizmusnak, amely az „ember” végső homogenitását és oszthatatlanságát [*indivisibility*] hangsúlyozza. Bűnbe esett, bűnös és vétkes lényként az individuum halandó és véges; de megváltható lényként ugyanez az individuum halhatatlanná válhat és részesülhet az isteni lét végtelenségéből. A *Levia-*

tánban Hobbes ezt szemléltetendő Szent Pált idézi (1Kor 15,21): „Miután ugyanis ember által van a halál, szintén ember által van a halottnak feltámadása is.”³

Mondani sem kell, hogy a holtak feltámadása *mint olyan* természetesen nem ezen a földön fog megtörténni. Ám elképzelhető valami, ami hasonló a földi feltámadáshoz, s ez nem más, mint a hitel általi profittermelés, a tőke általi értéktermelés, pénz előállítása pénzforgalom útján. Ez a forgalom nem egyszerűen az ember „jócselekedeteit” jelenti: magában foglalja a „hitet” is, mely Luther szerint az egyedüli út a kegyelemhez. Ez a hit azonban abban hisz, hogy az adósság képes megváltani az eredendő bűn halálos következményeit. Ilyen szemszögből a kálvinizmus a kiválasztás jelének tudta tekinteni az üzleti sikert és a felhalmozott világi vagyont. Bár Kálvin ezzel rehabilitálja a „jócselekedetek” bizonyos fajtáját, mondván, hogy megváltó értékük van, a profittermelőként felfogott hitel iránti bűvölet a „forgalomnak” és nem a „termelésnek” vagy magának a munkának a szférájában helyezi el a jólét, s ekként a kegyelem elérését.

Így a hangsúly az árutermelésről — amit ma „reálgazdaságnak” hívnak — könnyedén áthelyezhető a pénzügyi objektumok, például a derivatívák, az időre és a jövőre spekuláló hitel- és kamatügyletek stb. forgalmára — amit „virtuális gazdaságnak” neveznek —, márpedig az úgynevezett fejlett tőkés társadalmakban mindinkább ez a forgalom válik az érték mércéjévé. De bár a 18. században ez a tendencia még távolról sem uralkodó, a „reális” és a „virtuális” gazdaság szétválasztására (vagy ahogy németül mondják: a *schaffendes* és a *raffendes* tőke megkülönböztetésére) irányuló jelenkori törekvés már Benjamin Franklinnél is megkérdőjeleződik, amikor a hitel és a munka, vagyis a forgalom és a termelés összefüggésére helyeződik a hangsúly. Franklin módosítja az uzsora bizonyos formáit elítélő vallási hagyományokat, midőn azt tanácsolja, hogy használjuk a hitelt bölcsen, mint utat a jóléthez. S mint már említettem, a pénz szaporodási és növekedési képességének leírása a pénzt az élet olyan formájával ruházza fel, melynek köszönhetően a Kegyelem világi megfelelőjének tűnhet, ahelyett, hogy az Ördög művének mutatkozna. Másfelől viszont, Franklin meglepően grammatikátlan utalása arra, „aki leöl egy tenyész kocát” (amit ma inkább „fejőstehénnek” [*cash cow*: készpénz-tehén] mondanánk), s aki ezáltal „ezredíziglen elpusztítja annak összes ivadékát”, ugyanazt a vitalista párhuzamot használja a hitel hasznosságának igazolására is. Egyszóval, Franklin számára a pénzhasználatnak a hitel és adósság általi pénzcsinálás érdekében való elutasítása olyan, mintha magával az élettel szemben elkövetett bűntett volna, ahol az élet az egyének szaporodásra, önmaguk újraalkotására, s ezzel a

³ [Thomas Hobbes, *Leviatán*, ford. Vámosi Pál (Budapest: Magyar Helikon, 1970), 382. — A ford.]

végesség legyőzésére való képességét jelenti. Másfelől viszont, a tőkés gazdaságban, a pénz profittermelő képességének kiaknázása nélkül az idő visszatér korábbi állapotába, a bűnbe esett természethez, melyet már képtelen megváltani a csere általi felhalmozás és felértékelés médiumaként. Egyszóval, profittermelés nélkül az idő megmarad ugyan médiumnak, de nem az önkiteljesítés és fenntartás, hanem a halál és leépülés médiumaként.

Franklin politikai implikációkban gazdagnak találja ezt az ökonómiai-teológiai alternatívát, amit mi sem mutat jobban, mint a tenyészkoca leölésének összekötése a királygyilkossággal a „koronára” tett utaláson keresztül. Amiként az uralkodó azt jelképezi, hogy a nemzet képes túlélni az egyes emberek élettartamát, hasonlóképpen a magából többet termelő „korona” pedig azt jelképezi, hogy a pénz képes meghaladni a vele cselekvő emberek halandóságát.

A „korona megölésébe” sűrített képzettársítás azon a meggyőződésen alapul, miszerint a pénz spekulatív használata képes megtisztítani az időt az egyénekre gyakorolt romboló hatásaitól azáltal, hogy a megváltás médiumává alakítja. Luther *sola fides* maximája *solo credito* alakra módosult. De bármilyen közelinek tűnik is ez a két szó — hit [*faith*] és hitel [*credit*] —, jelentős eltérés is van közöttük. A hitről a hitelre való váltás lehozza a megváltást a földre, s ezzel együtt, az időbe, még hozzá egy olyan médiumként felfogott időbe, amely homogén, s éppen ezért mérhető és kiszámítható: a kronológikus időbe. Ötödik s egyben utolsó emlékeztetőjében Franklin az idő kiszámíthatósága és a nyereséges hitelhasználat közti kapcsolatot hangsúlyozza:

Ne feledd a mondást, miszerint *Aki jól fizet, ura mások pénztárcájának*. Aki köztudottan pontosan és az ígért időre fizet, bármikor és bármely alkalomból megkaphatja az összes pénzt, amit barátai épp mellőzni tudnak. Ennek olykor nagy hasznát vehetjük. Ezért a kölcsönvett pénzt soha egyetlen órával se tartsd vissza tovább az ígért időnél, nehogy a csalódás örökre bezárja barátaid pénztárcáját.

Az adósság visszafizetésében való pontosság fontossága napvilágra hoz egy második váltást a lutheri *sola fides* tekintetében. Az adós (vagy hitelező) lehet privát individuum, elkülönülve másoktól, de nem lehet elszigetelt. A pénzügyi viszonyok, melyek piaci viszonyok is egyben, együttműködést követelnek az egyének között, akik különállnak ugyan egymástól, mégis kölcsönös függésben vannak; egyedül lenni a pénzzel és hitel-

lel többé nem azt jelenti, hogy egyedül vagyunk Istennel. De nem is jelent egyenlőséget a másikkal. A pontosság — az idő bizonyos fokú ellenőrzése — révén az adós valójában Teremtőjének képében jelenik meg, és hatalmat szerez hitelezője fölött: „Aki jól fizet, ura mások pénztárcájának.” Adós és hitelező viszonya továbbra is uralom és uralkodás szempontjából van meghatározva, csak hogy immár az adós van uralmi helyzetben, nem a hitelező.⁴

Ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk, hogy ez az analógia csakis azért lehetséges, mert mind a hitelező, mind az adós szeme előtt egyazon cél lebeg: igába fogni a pénznek tulajdonított (meghitelezett) teremtőerőt, hogy használatával még többet csináljanak és sajátítsanak el belőle: az egyik kölcsönvétel, a másik kölcsönadás útján. A kölcsönvevőnek kiváltképp megbízhatónak kell mutatkoznia, hiszen állandó megfigyelés alatt áll a kölcsönadó részéről, márpedig Franklin hangsúlyozza is, hogy „A hitelezőknek van a világon a legélesebb szemük és fülük, miként a legjobb memóriájuk is.” E megfigyelésre válaszul legfőképpen arra van szükség, hogy az adós ne keverje össze birtokát — jelen állapotát — a tulajdonával, mely a jövőhöz tartozik:

Véletlenül se gondold, hogy tulajdonod mindaz, amit birtokolsz, és ne is élj akként. Ebbe a tévedésbe sok hiteles beleesik. Ezt elkerülendő, vezess egy ideig elszámolást mind a kiadásaidról, mind a bevételeidről [...] felfedezed majd, hogy a kicsiny és csekély kiadások csodálatosképpen mint duzzadnak hatalmas összegekké...

A hitelcsapda a jelenbeli birtoklás ígézetén keresztül lép működésbe, és csak úgy kerülhető el, ha a számítás képességével legyőzzük az időt.

Ha az idő pénz, s a hitel úgyszintén pénz, akkor az idő — mint homogén, kiszámítható, elsajátítható idő — egyszersmind hitel is, de csakis ott, ahol a számítás és megváltás médiumává válik. Ez a megváltás nem pusztán a kölcsönösszeg visszafizetését foglalja magában, hanem a kamatét is. Nem üdvözülés még, de megelőlegezi az üdvözülést a többlettel, amit magában foglal, s ami — mint láttuk — Franklin szerint, miként sok más szerző szerint is, az élet többletét jelenti az élőkhöz képest — vagy más szóval, a *singularitásában* felfogott élőlény halandóságához képest.

---

⁴ Az amerikai-kínai gazdasági kapcsolatokról folyó jelenlegi vitában, úgy tűnik, csekély konszenzus van arra vonatkozólag, hogy a két nemzet közül melyik — a hitelező nemzet (Kína) vagy az adós (az Egyesült Államok) — függ jobban a másiktól.

Ebből a szempontból jól látható, hogy az Egyesült Államok pénzét ékítő mottó — „Istenben bízunk [*In God We Trust*]” — talán egyedi, de semmiképp sem teljesen szokatlan. Hiszen ha maga az állam szolgál saját pénze elsődleges biztosítékául, akkor az állam azon képessége, hogy efféle biztosítékot nyújtson, feltételezi idő feletti uralmát, mely végső soron valamifajta „hitre” vagy „bizalomra” épít. Ebben a bizalmi értelemben az állam és a pénz egyformán világi örököse a megváltó funkciónak, melyet korábban az egyháznak tulajdonítottak, majd a reformációt követően átruháztak a privát individuum hitére. Egyvalami azonban e változás során is egységes és változatlan marad: annak ígérete, hogy megváltatunk — az eredendő bűntől a hit, a szándékos adóságtól pedig a hitel által.

E tekintetben a hitel nem csupán egy konkrét formája a pénznek, miként Franklin gondolta, hanem a lényege. Még hozzá azért, mert a pénz lényegileg temporális, a temporalitás pedig, kiszámíthatósága ellenére is, bizonytalan. A pénz azért lényegileg temporális, mert forgalomban kell lennie; viszont bizonytalan, hogy a forgalom teljes kört fut-e, és „megtérül-e” a „befektetés” — más szóval, hogy nem csupán csereeszközül és forgalmi eszközül szolgál-e, hanem a reprodukció és elsajátítás eszközeül is. Egy kapitalista rendszerben a privát elsajátítás célja határozza meg a gazdasági tevékenység horizontját. Ez viszont megkövetel valamiféle hitet vagy bizalmat a jövő kiszámíthatóságát illetően. Vagy még inkább azt illetően, hogy a pénzforgalom képes lesz legyőzni a jövő bizonytalanságát a teljes kör befutása és a „megtérülés” által.

Ez a nézőpont — a privát profitszerzés szempontja — teszi lehetővé Franklin számára a hitel pénzformaként való meghatározását. Ám ha Franklin biztosra is veszi ezt a nézetet, olyan későbbi közgazdászok, mint Rudolf Hilferding, a kettő különbségére helyezik a hangsúlyt. *Finance Capital (Finánctőke)* című 1910-es munkájában Hilferding megkülönbözteti a hitelt a pénztől. A hitel, mint kifejti, merőben „privát” viszonyt foglal magában, valamiféle „ígéretet” vagy „ígérvényt” egy későbbi időpontban történő fizetésre, míg a „pénzt” a társadalom vagy az állam garantálja, „közösségileg” [*publicly*].

Bár a közösségileg garantált „pénz” és a magán alapon garantált „hitelpénz” megkülönböztetésekor Hilferding elsiklik afölött, hogy közösségileg garantált hitel is létezik: az államkötvények — például azok a rövidlejáratú kincstárkötvények, melyekre az Egyesült Államokban a jelen tanulmány írásakor épp óriási a kereslet, s éppen ezért gyakorlatilag nulla kamatot kínálnak —, mégis felvet két figyelemre méltó kérdést. Az első azzal kapcsolatos, milyen viszonyban áll az idő a „közösségi” és a „privát” kategó-

riájával. Az időt könnyebben tekintik adottnak, amikor a folyamatok — kivált a pénzügyi folyamatok — megjósolhatónak, átláthatónak és kiszámíthatónak tűnnek. A pénz esetében — ami valójában a közhitel [*public credit*] egy formája — ez teremti meg valamiféle időtlenség látszatát, eltérően a privát hiteltől, például a bankok és a kölcsönfelvevők közötti ügyletektől. E megkülönböztetés tarthatatlansága azonban jól kiütözik a szélsőséges infláció vagy defláció időszakában, amikor a pénz névleges értéke megmaradhat ugyan, valós értéke — „vásárlóereje” — azonban naponta, sőt óráról órára is változhat. A pénz tehát bármikor „megváltható” a névleges értékén — és értéke ebben az értelemben nem áll az idő befolyása alatt —, valós értéke azonban időközben drasztikusan csökkenhet vagy nőhet. A pusztán tény, hogy a pénz névértéke változatlan maradhat, miközben valós értéke radikális változáson mehet keresztül, világosan mutatja, hogy a pénz nem olyasféle dolog, melynek tulajdonságai az időtől függetlenül rögzítve volnának, hiszen e tulajdonságok éppenséggel egy olyan folyamat által meghatározottak, amelynek — mint minden folyamatnak — időre van szüksége ahhoz, hogy előrehaladjon. Az pénz színleges stabilitása a „hitelpénzhez” képest az emberi akaratnak és irányításnak való látszólagos alárendeltségéből fakad: az ember eldöntheti, mikor használ pénzt fizetőeszköz vagy befektetési eszköz gyanánt, ezért úgy tűnik, mintha a pénz lehetővé tenné, hogy valamelyest irányítsuk az időt mint a kiszámíthatatlan változás és változékonyság médiumát. Csakhogy, habár az idő aleatorikus dimenziója könnyebben biztosra vehető a pénz tekintetében, mint a kredit vonatkozásában, ettől még nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy mindkettő, a pénz éppúgy, mint a hitel — sőt éppúgy, mint maga a tőke — egy olyan cserefolyamat része, mely elemileg temporálissá teszi őket, a lényegükig, amely sosem csupán a jelen pillanat valamely önmagában álló lényegisége.

A pénz és a hitel látszólagos különbsége ezért nem a pénz vagy a hitel mint olyan lényegileg aleatorikus szerkezetével függ össze, hanem inkább azzal a hallgatóságos feltételezéssel, mely szerint az akarat és az öntudat, ha azonosítjuk őket a közzférával — mindenekelőtt pedig az állami szférával —, képes, legalábbis bizonyos körülmények között, legyőzni az idő bizonytalanságát. (Ez magyarázza egyszersmind azt is, miért olyan sokkoló például a csőd szélén táncoló Izland mostani látványa. Hogy ez az értékelés egyáltalán nem mentes az etnocentrizmustól, az persze világosan látszik abból, hogy jóval kevésbé sokkol bennünket vagy beszélünk vonakodva, ha a déli féltekén található államok kapcsán van szó „bukott államokról”, mint ha az északiakkal kapcsolatban.)

Ám ha ez jól mutatja is, hogy a „privát” és a „közösségi” vagy „társadalmi” közti pénzügyi különbségtétel korántsem abszolút, még nem jelenti azt, hogy a kettő különbsége egyszerűen figyelmen kívül hagyható volna. Nyilvánvalóan van különbség a hitelre történő vásárlás és a vételkor való teljes összegű fizetés között, miként különbség van közösségi (vagy „társadalmi”) és privát hitel vagy adósság között is. Amikor Hilferding azt hangsúlyozza, hogy a hitel „privát garanciát” foglal magában, szemben a „társadalmi garanciával”, mely a pénz névértékét biztosítja, legalább két dologra utal a cserefolyamattal kapcsolatban. Először is arra, hogy teljes kört kell futnia: a forgalom a szó legszorosabb értelmében „körforgás”, és nem pusztán a csere útján történő helyettesítések önkényes mozgása. Egyszóval, nem szabad elfelejtenünk, hogy „korlátolt”, nem pedig „általános” elsajátítási ökonómiával van dolgunk — hogy Georges Bataille nyomán ismertté vált terminusokkal éljek.⁵ Másodszor pedig, hogy ez a körforgás a *megváltás* hihetőségén alapul: az „ígérvényekben” rejlő „ígéretbe” vetett hiten vagy bizalmon, a „hitellevelek” hihetőségén. Ahhoz, hogy a hitel hitelképes legyen, megválthatóságának bizalmat kell ébresztenie. A mostani hitelválság alatt például a nemzetközi ügyletekben használatos „hitelleveleket” egyre nagyobb számban utasították el vagy tagadták meg a leendő hitelezők vagy eladók, ami a nemzetközi kereskedelem jelenlegi rohamos beszűküléséhez vezetett.⁶ Paul Krugman Nobel-díjas közgazdász és publicista szerint ez azért van, mert egész egyszerűen elfogyott a bizalom a privát hitelezők részéről vagy a privát hitelesek felé: „Ami a hitelmegszorítás mögött áll, az nem más, mint a pénzintézeteket sújtó megcsappant bizalom és megtizedelt tőke” (uo.). Az illető „pénzintézetek” — hasonlóan a kapitalista gazdaság összes többi gazdasági intézményéhez — természetesen elkötelezettek a profitszerzés, illetőleg a profit

---

⁵ Lásd Jacques Derrida disz-szeminális esszéjét erről a témáról: „De l'économie restreinte à l'économie générale”, in Jacques Derrida, *L'Écriture et la différence* (Paris: Éditions du Seuil, 1967), 369-407; angolul: „From Restricted to General Economy”, in Jacques Derrida, *Writing and Difference*, ford. Alan Bass (Chicago: University of Chicago Press, 1978), 251-77. Ebben a korai tanulmányban Derrida a „szuverenitás” és az „általános ökonómia” olyan fogalmát próbálta feltárni, amely meghaladná a jelenlét metafizikáját, ahogyan a hegeli dialektikában megőrződik. Később, a *szingularitás* gondolatának megjelenésével letesz erről a kísérletről.

⁶ „Alig múlik el nap anélkül, hogy ne jelenne meg hír valamilyen újabb katasztrófáról, amit a hitelbefagyasztás robbantott ki. Például miközben ezt írtam, a világkereskedelem legfőbb finanszírozási módját jelentő hitellevelek összeomlásáról érkeztek hírek. Az importőrök, különösen a fejlődő országokban, hirtelen képtelenek nyélbe ütni üzleteiket, és a hajók üresen állnak: a balti száraz index (Baltic Dry Index), a tengeri szállítási költségek széles körben használatos mutatója, 89%-ot esett az idén”, Paul Krugman, „What to Do”, *New York Review of Books*, 2008. december 18., <http://www.nybooks.com/articles/22151>.

„maximalizása” mellett. A „maximalizálás” fogalma persze különféleképpen értelmezhető. A különféle értelmezéseket szervező legfőbb különbség megint csak az idő értelmezésével függ össze: lehetnek „rövid futamidejűek”, „közepes futamidejűek”, vagy „hosszú futamidejűek”. A hosszú távú szemléletmód nem csupán arra helyezi a hangsúlyt, hogy nyereséget termeljen az illető vállalkozásnak, hanem hogy biztosítsa a csere rendszerét, melyen minden efféle vállalkozás alapul. A rövid távú szemléletmód ezzel szemben — és ez az, ami az utóbbi évtizedekben uralkodóvá vált — mindinkább figyelmen kívül hagyja a csere rendszerfeltételeit, és csakis arra összpontosít, hogy a legnagyobb haszonra tegyen szert a lehető legrövidebb idő alatt. Ez még ma is érvényes a bankok és a spekulánsok viselkedésére; a bankok támogatást kapnak a hitelnyújtás elősegítésére. Korlátozások hiányában azonban gyakran vagy arra használják ezeket a forrásokat, hogy felvásároljanak más, gyengébb bankokat, ekként erősítve piaci pozíciójukat, így profittermelő képességüket is (a piac fölötti ellenőrzés által), vagy arra, hogy kockázatos spekulatív játszmába fogjanak, hiszen a kockáztatott pénz a rendelkezésükre áll (ami meg az Egyesült Államok jelenlegi kormányzata által megfogalmazott „túl nagy ahhoz, hogy bebukjon” irányelv következménye). A kérdés az, hogy vajon nincs-e magában a kapitalista rendszerben olyan tendencia, amely előnyben részesítené a rövid távú szemléletet a hosszabb távúval szemben, különösen amikor a rövidlejáratú nyereségek utáni jutalmak — „bónuszok” — elsődleges tényezővé válnak a vállalati irányelvek meghatározásában.

Mert ahogy Benjamin Franklin jó két évszázaddal ezelőtt rámutatott, az adósság teljes és időben történő visszafizetése nem elég. Kamattal, „ivadékaival” együtt kell visszafizetni, hiszen értéke az idő múltával megnőtt. Az idő eszerint ahelyett, hogy elémésztené az élőlényeket, mintha inkább oly módon szerveződne, hogy lehetővé tegye számukra önnön létük gyarapítását, legalábbis amennyiben ez a lét a birtokukkal, jó-létükkel, vagyonukkal azonos. Újabban gyakran idézik J. M. Keynes mondását, mely ekként összegzi a szóban forgó időszemlélet mögötti hozzáállást: „Hosszú távon úgyis mind meghalunk.” Ezzel a megjegyzéssel Keynes azt az elítélő kritikát próbálta elhárítani, mellyel a konzervatívok illették az államháztartási hiányt növelő kormányzati költsékezést mint hosszú távon romboló hatású magatartást. Ma azonban a *carpe diem* attitűd megerősítését is szolgálhatja, amely segít igazolni a hosszú távú befektetés rövid távú profitszerzésnek való alárendelését. A hosszú távút manapság főként a környezettudatos diskurzusokban ismerik el. A „fenntartható” vagy „megújuló” jelző elterjedése jelzi az e téren uralkodó gondolkodásmódot. A hosszabb távú annyiban fontos,

amennyiben képes biztosítani annak „fenntartását” vagy „megújulását”, ami már kéznél van. Az efféle hozzáállásban megtalálható *mind* az egyéni halál elismerése, *mind* a meghaladása utáni vágy — általában persze nem annyira az egyén-feletti, kollektív hagyományok továbbélésén keresztül, hanem az egyéni elsajátítás fokozásával. A jövőbeli piaci értékek kiszámításán alapuló pénzügyi spekuláció olyan hatalom látszatát keltheti, amely meghaladni látszik az eleven egyének testi létéhez elválaszthatatlanul hozzátartozó időbeli halandóságot és végeességet. Ugyanakkor az ilyen spekuláció hajlamos megerősíteni a „végső összeomlás” elkerülhetetlenségét, akár egyénekről van szó, akár magáról a rendszerről. Friss példa erre a „rövidre eladás” (vagy „shortolás”), melynek során a spekulánsok azért adják el részvényeiket, hogy levigyék az árakat, majd röviddel utána alacsonyabb áron vásárolják őket „vissza”; ez az ismétlődő művelet valószínűleg legalább részben felelős volt azért a szélsőségesen szeszélyes ingadozásért, amit a globális részvénypiacok mutattak az elmúlt hónapok során.⁷ Bernard Madoff alakja azonban magába sűríti mindezen ambivalenciákat: egyrészt, mivel segítségére volt a számítógépesített kereskedés bevezetése (főként testvére, Peter, számítástechnikai jártasságának köszönhetően), Bernie sokak számára időn túli alaknak tűnt, akit egyik áldozata, Elie Wiesel, egyenesen „istennek” nevezett. Másrészt viszont, Madoff feltehetőleg elég intelligens volt annak felismeréséhez, hogy csupán idő kérdése, hogy lelepleződjön: a kérdés persze az volt, mennyi idő kérdése. De nehéz nem gyanakodni a halandóság erősen önromboló belátására ugyanazon személyben, aki látszólag felülmúlta a halandóságot. „A megbukott Isten” itt nem a kommunizmus Istene volt, melyet Arthur Koestler illetett súlyos szavakkal, hanem a jelenkori számítógépesített finánckapitalizmus kvintesszenciáját megszemélyesítő Isten. Fontos viszont, hogy mindkét esetben bukott Istenről van szó. A gazdaság épp annyit merít a teológiából, amennyit merített belőle az a forradalmi ideológia, amely őt lerombolni és leváltani igyekezett.

A „befektetés”, éppen mert eltestetleníti az anyagi javakat azzal, hogy jövőbeli cse-reértékükre spekulál, olyan „spirituális” státusra tesz szert az emberek szemében, mely látszólag meghaladja a pusztá anyag és az anyagi testek korlátait. Olybá tűnhet, mintha ő maga lenne a jólét megteremtője olyan formán, ami az életnek az isteni logosz általi

---

⁷ 2008. szeptember 20-án az Egyesült Államok Értékpapír- és Tőzsd felügyeleti Bizottsága (Security and Exchange Commission, SEC) az Egyesült Királyság-beli Pénzügyi Szolgáltatások Felügyeletével (Financial Service Authority, FSA) karöltve rövid távú tilalmat rendelt el a pénzügyi részvények rövidre eladására vonatkozólag. E pillanatig azonban még nem terjesztették ki ezt a tilalmat a tőzsde egészére, az ilyen irányú felszólítások ellenére sem.

megteremtésére emlékeztet. Ám a jelenbeli befektetések jövőbeni megtérülése — vagy a hiteleszközök esetében, a privát ígéretké — bizonyos fokig bizonytalan marad. A „megváltás” ígérete ugyanis sosem teljesen immunis az időbeli változásokra. Mindig újra kell szerződnie, ilyen vagy olyan formában, az időbeli cserefolyamattal.

Franklin felméri ezt az „ifjú kereskedőhöz” intézett „tanácsában”. Nem ígér és nem is ígérhet halhatatlanságot az ifjú kereskedőnek, nem mutathatja meg neki az üdvösséghez vezető utat sem, jelezheti viszont a „jóléthez vezető utat [*the Way to Wealth*]”, amely, mint fogalmaz,

éppolyan sima, mint a piacra vezető út. Alapvetően két szón múlik: szorgalom és takarékoság; vagyis, se időt, se pénzt ne vesztegess el [*waste*], hanem húzd a legjobb hasznot mindkettőből.

A Franklin által használt két szó arra utal, hogyan kell mérsékelni az idő romboló hatását. Először is munkával, másodszor pedig a „veszteség [*waste*]” elkerülésével (azaz „takarékosággal”). A szorgalom és a takarékoság, a munka és a gazdaságosság, egyaránt célul tűzött tevékenységet foglal magában, s a kettő tulajdonképpen majdhogynem egyet jelent. A „veszteséget” munkaszervezéssel kell kiküszöbölni, amihez olyan akaratra szükség, amelyik tudja, mit akar, és azt is, hogyan érheti el legjobban. A „szorgalom” energiát, fegyelmet és fókuszálást jelent. A „szorgalom” és a „takarékoság” egyaránt olyan munkafelfogást feltételez, mely velejéig célul tűzött. Mert ez az *öntudatos és akaratlagos* teleológia az, ami — Marx szerint éppúgy, mint korábban Arisztotelész szerint — megkülönbözteti az emberi munkát a méhek csupán célvezérelt viselkedésétől, ahogy Marx *A tőkében* megjegyzi:

A pók a takácséihoz hasonló műveleteket végez, a méh viaszsejtjeinek felépítésével nem egy emberi építőmestert megszégyenít. De a legrosszabb építőmestert már eleve a legjobb méh fölé helyezi az, hogy *a sejtet a fejében már felépítette, mielőtt viaszból megépítené.*⁸

Az emberi munka és a méhek nem kevésbé összetetten célvezérelt tevékenykedése közti különbség abban rejlik, hogy az emberek esetében a tevékenység célja megjele-

---

⁸ [Karl Marx, *Capital*, ford. Ben Fowkes (London: Penguin, 1990), 1:284; Karl Marx: *A tőke I.*, in *Marx és Engels művei*, 23. köt. (Budapest: Kossuth, 1967), 171. — *A ford.*]

nik a tudatban magát a tevékenységet megelőzően. Ez az *a priori* tudat azt jelenti, hogy a munkálkodó emberi lények, az állatokkal vagy rovarokkal ellentétben, tudják, minek a megvalósítására törekcszenek, még mielőtt hozzálátnának a munkához. Ez viszont azt sugallja, hogy a tudat képes meghaladni az időbeli és térbeli elválasztottságot azzal, hogy képes megjeleníteni a jövőt, s ekként egyúttal jelenvalóvá tenni, azaz megvalósítani a munkán keresztül. Ebben a felfogásban, vagyis mint szándékos és akaratlagos cselekvés, a munka olyan tevékenységnek tűnik, mely képes meghaladni az időt, legalábbis amennyiben ez utóbbit az elválasztás médiumaként fogjuk fel. Mert a munka ebben az értelemben nem csupán módosítja az anyagokat, melyekre kihat, hanem oly módon változtatja meg őket, hogy végeredményben megfeleljenek egy előzetes tervnek, elképzelésnek vagy megjelenítésnek. Más szóval, az idő és a tér ily módon a változékonyság médiumából — az élőlények esetében a növekedés mellett legalább annyira az oszlás médiumából — a megvalósítás médiumává válik, amely lehetővé teszi az „ugyanaz” munkatermékként való megvalósulását.

Kétségtelen, hogy az árutermelésben a tárgyakat nem az előállítói szükségleteinek közvetlen kielégítésére termelik, hanem a fogyasztók szükségleteinek kielégítésére a cserefolyamaton keresztül. Ám a fogyasztás elengedhetetlen célja marad az árutermelésnek még akkor is, ha csere útján közvetítődik. A fogyasztás így elhalasztható a termelő és a fogyasztó szétválasztásával, valamint az eladók és a vevők bevezetésével. A munkafolyamat végső horizontját azonban továbbra is az akaratlagos és tudatos teleológia képezi. Ez az akaratlagos és öntudatos teleológia teszi lehetővé, hogy a munka bizonyos mértékig megőrizze megváltó értékét azon támadás ellenére is, amit a reformáció intézett a kegyelemhez vezető „jócselekedetek” ellen. Hiszen a munka által nyújtott „kegyelem” egy olyan végtermék kegyelme, amely beteljesíti előállítója tervét: időn és téren át azonosnak megmaradó termék. Olyan termék, mely ilyen értelemben „túléli” az idő pusztítását — még ha kezdettől eldobhatónak tartják is.

A munka tehát a személyiséget [self] egy önmagát időben és térben beteljesítő tudatos folyamatként modellezi. A termelő munka ilyen értelemben az isteni kreativitás szekuláris örököse. Mivel azonban a termelő egy „bűnbe esett” világban él, az említett párhuzamot a cserefolyamat révén kell közvetíteni. Hiszen csakis a termelő „másika” részesülhet az önkiteljesítés kegyelmében a fogyasztással — és a hitellel, az eredendő bűn ökonómiai-teológiai örökösével.

Franklin „jóléthez vezető útja” a „piacra vezető úton keresztül” végső soron a kapitalizmus azon erőfeszítését fejezi ki, hogy teljesítse a kereszténység megváltásra vo-

natkozó ígéretét. Ha Carl Schmitt amellet érvelt, hogy a modern államelmélet minden fogalma teológiai eredetű — és ezen azt érti, hogy katolikus —, akkor a reformáció utáni kapitalista modernitás valósága az, hogy az ökonomizálódás, amitől Schmitt annyira félt és ami ellen annyira küzdött, végeredményben sem nem több, sem nem kevesebb, mint e politikai teológia kísérlete arra, hogy áthidalja a világi állam (avagy a világ állapota) és a mennyei város közti szakadékot. Ha az utóbbi alapelve, Schmitt *Római katolicizmus és politikai reform* című munkája szerint a „reprezentáció” elve, akkor az annak örököseként fellépő modern kapitalizmus alapelvét valamiféle „spekuláció” adja, melyben az, ami de-prezentációként írható le, a bűnbe esett világ (nemzet)államát tükrözi és szellemíti át. Walter Benjamin *A német szomorújáték eredete* című tanulmányában követte nyomon e folyamat genealógiáját. Beszámolója az „allegória” kategóriájának átalakításában kulminált. Az allegória a negatív megjelenítés formája, mely „annak a nemlétét jelenti, amit megjelenít”.⁹ Benjamin tisztában volt az allegória és a pénz kapcsolatával, még ha csak futólag utalt is rá tanulmányában:

Bármilyen nyúl, azt midáski keze valami jelentős dologgá változtatja át. Mindenfajta átváltoztatás: ez volt az eleme; ennek a sémája pedig az allegória volt. Minél kevésbé korlátozódott ez a szenvedély a barokk korra, annál alkalmasabb arra, hogy egyértelműen valami barokk vonás jelenlétéről tanúskodjék a későbbi korokban. [GS, 1:403; AN, 443]

Ehelyütt érdemes emlékeztetni arra, hogy a barokk szomorújáték és annak allegória-használata Benjamin szerint az ellenreformációból eredt, mely nem csupán a katolicizmust foglalta magában, hanem minden szervezett vallást, sőt mindenféle szervezetet mint olyat. A *sola fides* lutheránus tanának gyökeresen felforgató antinomianizmusával szemközt (melyet Benjamin, burkoltan Max Weber követve, világosan elkülönít a kálvinista változattól) minden szervezett politika és vallás kényszerítve érezte magát ama „jócselekedetek” megváltó dimenziójának igazolására, melyeket Luther oly radikálisan megkérdőjelezett. A lutheri antinomianizmus — ahonnan a kanti „antinómiák” is erednek, melyeknek talán „az allegóriával kapcsolatos antinó-

---

⁹ [Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften* (a továbbiakban: GS), szerk. Rolf Tiedemann (Frankfurt am Main: Suhrkamp), 1:406; Walter Benjamin, „A német szomorújáték eredete”, ford. Rajnai László, in uő, *Angelus Novus (Értekezések, kísérletek, bírálatok)* (a továbbiakban: AN), szerk. Radnóti Sándor (Budapest: Helikon, 1980), 447; a fordítás kisebb módosításával. — A ford.]

miák” (GS, 1:350; AN, 376) az első kifejeződései — ereje abban állt, hogy az egyház és a belőle származó politikai intézmények univerzalista követeléseivel szemben nagy hangsúlyt fektetett *a szinguláris redukálhatatlanságára*. A szingularitás hangsúlyozása vont kétségbe minden fennálló autoritást, mely egy olyan általánosságra való hivatkozással igazolta önmagát, amelyet többé nem lehetett adottnak venni.

Értekezése végén Benjamin Szent Teréz életéből idéz egy anekdotát, mely a szinguláris hívő, továbbá az egyház kétértelmű helyzetét illusztrálja a reformáció korában. Jellemző módon Benjamin leírja ugyan a jelenetet, értelmezését azonban javarészt az olvasóra hagyja:

Szent Teréz egy hallucináció közben látja, ahogy a Madonna rózsákat tesz ágyára; ezt közli gyóntatójával. „Nem látok semmiféle rózsákat”, feleli a gyóntatóatyja. „De hát a Madonna nekem hozta őket”, válaszolja a szent. Ebben az értelemben válik a hivalkodón kimutatott, látványosan tanúsított szubjektivitás a csoda formális biztosítékává [*zum förmlichen Garanten*], minthogy maga jelenti be az isteni akciót. [GS, 1:408; AN, 449 (ford. mód.)]

Míg Carl Schmitt szerint, akinek szelleme ott kísért e jelenet mögött, a vallási „csoda” a modern politikai szuverenitás elődje, aminek alapjául az a nézet szolgál, hogy a szuverén (az uralkodói hatalom) képes olyan „döntést” hozni, mely teljességgel szinguláris, mindenekelőtt képes felfüggeszteni az alkotmányt a rendkívüli állapot elrendelésével — Benjamin szerint az efféle döntés aligha dönthet el bármit is, s valójában soha nem is történhet meg teljesen. Mert hogyan is volna képes a szuverén megmenteni a közigazgatást, ha bűnbe esett individuumként saját helyzete továbbra is abba a teremtésbe van beíródva, amely — mint szinguláris — épp megváltásra szorul? Benjamin számára a szuverént éppen ezért nem „megmenti”, hanem megingatja a „reprezentáció elve”, méghozzá allegória formájában.¹⁰

Ami megmarad, az a misztikus élménye, a „hallucináció”, melyet „megoszt” gyóntatójával, persze csak negatívan, éppen azért, hogy kijelenti, hogy a másik nem részeseülhet belőle: „Nem látok semmiféle rózsákat”, feleli. Nem is láthat. Ugyanis a jó hír,

---

¹⁰ Benjamin „politikai antropológiájában” a szuverén (az uralkodó) ezért szükségszerűen zsarnokká válik, a zsarnok mártírrá, és a szuverenitás mártíromságából lép elő az új és meghatározó politikai alak, a *cseleszövő*. A cseleszövő azonban nem megmentő: kegyelem nélkül teljesíti ki a világ hanyatlását. A példák — melyeket egyébként Benjamin nem idéz — Jágó és Loge. A többi, újabb példát, ezúttal a „valódi” politikából és nem az irodalomból, az olvasó képzeletére bízom.

mely a keresztény misztikus számára itt egy hallucináció (a Madonna által az ágyra helyezett rózsák képének) formáját ölti, immár nem az egyetemes (katolikus) egyház képviselőjének szól, sem bármilyen más képviselőnek, hacsak nem a teljesen privát és magányos individuumnak, aki egyedül van saját Istenbe vetett hitével, *sola fides*. A misztikus privát látomása így megelőlegezi a magántulajdon szentségébe vetett hitet, mely később meghatározza a kapitalizmus gazdasági teológiáját.

Mert az út, amely Szent Teréz látomásától a modern fogyasztói társadalomhoz és finánc kapitalizmushoz vezet, egyszerre hosszú, ugyanakkor — mint Benjamin Franklin utal rá — mindenki számára láthatóan „sima”. Mindössze hit szükségeltetik hozzá: *sola fides*. De miben való hit?

A válasz, az Egyesült Államok számára legalábbis, meglehetősen egyértelmű: amire szükség van, az a hit az ígéretben, hogy *költeni* [*to spend*] annyi, mint *spórolni* vagy *megmenteni* [*to „save”*], *megmenteni* viszont annyi, mint *megmentődni* vagy *megváltatni* [*to be saved*]. Mivel lehet, hogy ez nem egészen világos — különösen azok számára, akik nem ismerik teljesen az amerikai angolt —, hadd magyarázzam meg egy anekdotával. 1973-ban, az első olajválság évében, a Jóm Kippúr-i háborúban elért izraeli győzelmet követően a japán autógyártó, a Datsun — a mai Nissan Motors elődje — reklámkampányba fogott az Egyesült Államokban, a kampány szlogenje pedig az volt: „A Datsun spórol! [*Datsun saves!*]” A mögöttes gondolat az volt, hogy a Datsun kocsik kevesebb üzemanyagot fogyasztanak, és így pénzt „spórolnak”, különösen az akkori benzinár mellett. A szlogen azonban érzékeny húrt pendített meg, és pedig két, egymással összefüggő okból. Először is, a *save* szó mindmáig vezérszava az amerikai hirdetések nyelvezetének. Ez a szó uralja az Egyesült Államokban a fogyasztás világát. Különleges jelentőségének megértése végett érdemes emlékeztetni arra, hogy az iparosodott országok közül az Egyesült Államok az, amelyeknek polgárai mint magánszemélyek valójában a legkevesebbet „spórolnak”: kevesebb megtakarításuk van a fix (bár alacsony) évi kamatozású betétszámlákon. Így amikor a *save* szó visszatér mint az amerikai hirdetésipar legnépszerűbb frázisa, épp a „hivatalos” angol (ha egyáltalán létezik még olyan) jelentés ellentettjeként jelenik meg. Nem azt jelenti, hogy a pénzt félreteszik, tartalékot képezve az ínséges időkre, hanem épp az ellenkezőjét: pénzköltést, sőt nem is egyszerűen pénzköltést, hanem olyan pénz elköltését, amellyel gyakran — rendszerint — nem is rendelkeznek.

Az tehát, amit a fogyasztás amerikai vallásának nevezhetünk, két hitcikkelyre épül. Az első úgy szól, hogy minél többet költesz, annál többet spórolsz. A második pedig

úgy, hogy minél többet spórolsz vagy mentesz [„save”] ilyen módon, magad is annál inkább meg leszel mentve vagy váltva [„saved”]: vagyis annál inkább kiemeltetsz szokványos, hétköznapi, sérülékeny, s végső soron halandó létedből és áthelyeztetsz egy olyan tulajdonosi szférába, amely sokak számára az isteni megváltás szekuláris megfelelője. Minél többet tűnik birtokolni az egyén — elfelejtkezve Franklin figyelmeztetéséről, miszerint a birtoklás nem feltétlenül tulajdonlás —, annál közelebb tűnik kerülni a vágyott autonómiához, mely által mintha valamelyest maga is szert tehetne az egyedüli és kizárólagos, élet- és világteremtő Isten teljhatalmára.

Ez a két hitcikkely ruházza fel a hitelt teremtőerővel, s emeli az eladósodottakat ama bűnösök státuszára, akik ugyanakkor megváltásra számíthatnak. Minél nagyobb az adósság, annál nagyobb a megváltás. Minél inkább kölcsönökből élsz, annál inkább „megváltatsz”. Ez a vallás az amerikai kapitalizmust meghatározó protestáns „etika” jegyeit viseli magán: az emberiség eredendő bűne, amely szenvedésre, munkára, s végső soron halálra ítéli az embereket, nem „jócselekedetekkel”, hanem „egyedül a hittel” váltható meg; helyesebben, nem is egyedül a hit váltja meg, hanem a hit *a cselekvésben*. A megkövetelt cselekvés azonban nem a jócselekedetek megtétele, azaz a jó munkák vagy művek *előállítás*a [producing *Good Works*], hanem a *fogyasztásuk*, miáltal a fogyasztás — a hitelből vásárlás — folyamata lesz az igaz út a kegyelemhez és üdvösséghez.

Amint bárki, aki akármennyi időt is az Egyesült Államokban töltött, tudhatja: a legtöbb árucikk szétében való reklámozása — különösen pedig a drágábbaké, például a gépjárművéké — a tényleges ár helyett egyre inkább a havi hiteltörlesztés összegét tünteti fel árként. Ez nem az ingatlan-jelzáloghitelekkel kezdődött — a „másodrendű [subprime]” jelzáloghitelek válsága csupán betetőzése volt egy hosszú időre visszanyúló folyamatnak. A hitelre történő vásárlás jellemző volt már a 19. században is, tömeges használata azonban csak a hitelkártyák elterjedésével, a második világháborút követően kezdődött. 1952-ben a privát adósság jövedelemhez viszonyított aránya az Egyesült Államokban 52% volt. 2006-ra ez 126%-ra emelkedett.¹¹

Egészen a legutóbbi időig nem volt számottevő aggodalom — sem a köznapi emberek, sem a profi közgazdászok körében — a növekvő privát és közösségi eladósodottság miatt az Egyesült Államokban. Ennek természetesen számos oka van, az egyik azonban valószínűleg kevésbé nyilvánvaló, s ezért ritkábban is tárgyalják. Azzal függ

---

¹¹ Lásd: „Private Debt Is Much Higher Now Than During the Great Depression”, *Rapid Trends*, <http://www.rapidtrends.com/blog/private-debt-is-much-higher-now-than-during-the-great-depression>.

össze, amit Walter Benjamin a barokk allegóriára jellemző „antinómiának” nevez — ami nem más, mint válasz Luther radikális antinomianizmusára. Mivel ebből a nézőpontból a bűnbe esett, halandó lények megváltása nem bízható a jócselekedetekre (például a katolikus misére vagy a gyónásra), ezért az adósság (és a bűn) növekedése paradox módon a „megváltás” feltételeként szolgál, mind azzal, hogy megerősíti az egyén bűnös adósságát, mind pedig azzal, hogy ezen adósság és bűn megváltását ígéri. Mivel azonban ez a megváltás sosem mehet végbe a földön, hanem csakis az idők végezetén, ezért az üdvözülés lehetőségének megnyilvánulása paradox módon nem csupán a vagyon felhalmozása lesz (a kálvinista válasz), hanem egyúttal az adósság felhalmozása is — vagy még inkább, furcsa szintézisben, az eladósított birtok felhalmozása, a kisajátítható vagyoné, a nem teljesen saját tulajdoné.

Ezt a tendenciát írta le *A kapitalizmus mint vallás* című töredékében Benjamin:

Feltehetőleg a kapitalizmus az első olyan kultusz, amely nem feloldoz a bűnök alól, hanem bűnössé tesz [*verschuldend*]. [...] Egy roppant bűn- vagy adósságtudat [*Schuldbewusstsein*], mely képtelen feloldozást nyerni, a kultuszhoz nyúl, de nem azért, hogy ezt a bűnt vagy adósságot levezelje, hanem hogy egyetemessé tegye... [*GS*, VI:100]¹²

A bűn és az adósság egyetemessé tételére irányuló kísérlet egyike a „globalizációként” ismert folyamat mögött meghúzódó alapvető tényezőknél. A jelenlegi válság egyebek mellett azt tárja fel, milyen óriási mértékben függ nemcsak az Egyesült Államok, hanem a világ számos gazdasága a hiánynövelő fogyasztás „kultuszától”, amely a második világháború óta egyre fokozódó mértékben irányította az amerikai piacot. Miért spórolunk [*save*], ha egyedül a hitel — *sola fides* — az egyetlen és tiszta út az üdvösséghez? A világ megmentése [*„saving”*] iránti amerikai megszállottság — az úgynevezett „nyilvánvaló sors”,¹³ amit manapság Amerika világvezetői küldetéseként fogalmazzak újra — csupán egyetlen különösképpen sorsszerű projekciója a mély és mindent átható bűn puritán érzésének, mely iránt az amerikai történelem — az amerikai bennszülöttek

¹² [Walter Benjamin, „A kapitalizmus mint vallás”, ford Fogarasi György, *et al.* — *kritikai elmélet online 1: Gazdasági teológia* (2013), szerk. Fogarasi György, www.etal.hu. — *A ford.*]

¹³ [A *manifest destiny* kifejezést John L. O’Sullivan újságíró alkotta 1845-ben. A kifejezés széles körben használatossá vált az Egyesült Államok amerikai kontinensen való terjeszkedésének igazolására. A terjeszkedési folyamat látható és elkerülhetetlen voltának hangsúlyozásával a kifejezés égi küldetésként határozta meg a „nyugati” kultúra kiterjesztését. — *A ford.*]

legyilkolásával és az afroamerikai rabszolgamunka kizsákmányolásával — oly gyakran adózott túlságosan is valós tisztelettel.

A fogyasztás megment [„*saves*”], ám a fogyasztáshoz hitel szükségeltetik. Ez persze különösen nyilvánvaló az Egyesült Államokban, és korántsem véletlen, hogy a gazdasági világválságnak, amelynek épp elszenvedői vagyunk, az Egyesült Államokban kellett kezdődnie. De az, hogy ez a válság olyan gyorsan elborította a világ gazdaságait, meghazudtolva az illető gazdaságok Amerika gazdasági és politikai hegemoniájától való „elszakadásának” népszerű tételét, jól mutatja, hogy — miként Horatius írta és Marx (mások mellett) visszhangozta — „*tua res agitur*”.¹⁴ Azok a körülmények, melyek egykor az amerikai tapasztalatot jellemezték és bizonyos mértékig rá korlátozódtak, ma mind inkább világméretűvé válnak, s ezért fontos elemezni a különféle lokális helyzeteket, amelyek megengedték, hogy ez az erőszakos terjeszkedés végbemenjen, és fontos megpróbálni — a lehetséges határokon belül — változtatni rajtuk.

Hadd zárjam hát e fejtegetést néhány gondolattal ama körülményekről, melyek lehetővé tették az általam „teológiai gazdaságnak” nevezett amerikai modell széleskörű elterjedését. Ha a kapitalizmus maga is vallás (ahogy Benjamin állítja), és nem csupán egy vallás eredménye; ha vallásként ereje abban rejlik, hogy olyan kérdésekre és problémákra válaszol, melyeket korábban csak a szervezett vallások kezeltek hatékonyan; továbbá, ha a kapitalizmus nevű vallás oly módon lép a kereszténység nyomába, hogy tovább fokozza az egyetemes bűn- és adósságtudat érzését, kiterjesztve azt magára az istenségre is, mely manapság olyan individualista avatárok mögé rejtőzik, mint a „sztár” vagy az „állam” — nos, mindez azért van, mert a feloldozhatatlan bűn és adósság eszméje egy „kultuszhoz” — egy szervezett és ismétlődő gyakorlathoz — vezet, a fogyasztás kultuszához, melynek köszönhetően a hitel és az adósság a megváltó kegyelem alkotóelemének mutatkozhat. Ebből a szemszögből figyelemre méltó, hogy a kormányok válasza először a hitelválságra, utóbb pedig az úgynevezett „reálgazdaságot” eluraló rohamos recesszióra, az adósság előmozdítását foglalja magában, csak ezúttal a közadósságét a magánadósság helyett: azét a közadósságét, mely a hitelek hihetőségének helyreállításával a magánvállalkozásokat, a privát banki szolgáltatásokat és a magánfinanszírozást volt hivatva megmenteni [„*save*”] az önrombolástól. Már Marx megjegyezte, hogy a brit angol különbséget tesz a Királyi Kincstár és a Nemzeti Adósság

---

¹⁴ [Lásd Horatius, *Episztolák*, Első könyv, 84. sor: „Hiszen a te vagyond is veszélyben forog, amikor a szomszéd fala ég” (*Nam tua res agitur, paries cum proximus ardet*). Bede Anna fordításában: „Néked sem mindegy, ha a szomszéd háza tüzet fog.” — *A ford.*]

között. Most viszont azt látjuk, hogy az Államkincstár — a különféle nemzeti és nemzetek feletti bankok — próbál a magánbankok és magáncégek megmentésére sietni, ez pedig nem más, mint a magánadósság nemzetiesítése.

Ilyen körülmények között egész biztosan szükséges és elkerülhetetlen ez a közösségi, kormányzati költsékezés, fontos látni azonban, hogy mindez nem más, mint kísérlet egy olyan rendszer hitelességének visszaállítására, amely szinte teljesen hiteltelenné vált.

A hiteltelenség viszont, úgy hiszem, egy olyan hitelrendszerből fakad, mely végső soron saját korlátainak meghaladására törekszik, egy olyan visszatérés vagy megtérülés [„return”] által, mely határtalanságra és végnélküliségre tör. Ez a megtérülés — a profit kapitalista formája, a profit mint megváltás — az, amit újra kell gondolni. Nem csupán azért, mert olyan megtérülést foglal magában, amit az elmúlt évtizedekben mind inkább privát individuumok vagy csoportok tettek zsebre, a társadalom óriási többségének fokozódó kizárásával. Az idén, még mielőtt igazán kezdetét vette volna a válság, az Egyesült Államok lakosságának felső 1%-a az ország vagyonának 28%-át mondhatta magáénak — többet, mint 1929-ben, a „dübörgő 20-as évek” végén. Ugyanebben az időszakban, habár a gazdasági „fejlettség” a világ hatalmas területein elterjedt, a birtoklók és a kifosztottak, a gazdagok és a szegények közti szakadék csak világszerte tovább nőtt az elmúlt két évtizedben, az országokon belül és az országok között egyaránt. Az erőszak világszerte tapasztalható növekedése, úgy tűnik, szorosan összefügg ezekkel a tendenciákkal, akár korábbi halászokról van szó, akiknek hagyományos életmódját tönkreteszik a hajózási útvonalak, ezért kalózzokká lesznek és az illető hajókra vadásznak, akár iszlám fundamentalistákról, akik — miként Iránban vagy Pakisztánban — a lakosság olyan szükségleteit próbálják kielégíteni, melyeket az állam és a polgári társadalom javarészt figyelmen kívül hagy. A „nyugati” és „modern” értékek tagadása a világ lakosságának mind szélesebb körében csupán egyike azoknak a nyilvánvaló és aggasztó eredményeknek, melyeket az „gazdasági teológiának” ugyanaz a rendszere okozott, amelyik a mostani válságot is előidézte.

A rendszert végső soron az határozza meg, az vezérli, s érzésem szerint világméretű vonzereje is jelentős részben annak tudható be, hogy egy olyan rendszer hitelesítéséről van szó, melynek végső célja, hogy a valóságot *a vagyon és a hatalom privát elsajátítása* felől határozza meg, s amely rendszer egyúttal a szó szerint in-dividuális (azaz oszthatatlan) és autonóm in-dividuum gondolatára épül, amely individuum a rendszert alkotó és meghatározó *szubjektum* is egyúttal. A „szabadság” — legalábbis az amerikai

szóhasználatban — mindenekelőtt az „individuum” szabadsága, hogy tetszése szerint cselekedjen mindaddig, amíg nem korlátozza valamely másik individuum szabadságát. A „másik” ily módon nem jelent többet, mint pusztán egy másik „individuumot”, egy másik „önazonos személyiséget [*self*]”, egy másik potenciális vagyongazdát vagy tulajdonost — ami természetesen azt jelenti, hogy a „másik” nem több, mint még egy ugyanaz. Az üdvözülés, miként az elkárhozás is, ezen elképzelés szerint lényegében nem más, mint az autonóm individuumok tulajdona és sorsa, az individuumok pedig egyszerűen azok, amik, még mielőtt bármilyen viszonyba kerülnének egymással, és e viszonyoktól függetlenül. Úgy vélem, végeredményben ez az alapja a befektetéstől elvárt „megtérülésnek”, mely az áruforgalmat, a hitel és a fogyasztás forgalmát volna hivatott lekerekíteni és lezárni, miáltal az adósság teljes kört futhat, varázslatosan egy nagyobb, felértékelt személyiséget eredményezve. A hiánynövelő költés ekként az önazonosítás nem is annyira titkos mechanizmusaként jelenik meg.

(Az individuumnak egyéni tulajdonosként, egyéni adósként vagy hitelezőként való felfogása éppoly mélyen benne gyökerezik az ábrahámi hagyományban, mint Ádám és Éva, vagy Káin és Ábel. Különleges hangsúlyt ad neki viszont az a tény, hogy a teremtő Isten egy emberi individuum formáját ölti, hogy megváltsa [„*save*”] az emberiséget bűneitől, és elhozza számára a jó hírt az örök életről. A reformációval ez az üzenet a kézzel fogható külvilágból, beleértve az egyházat és a szentségeket, a belsőbb, individuálisabb hitbe helyeződik át, melyről úgy érezték, hogy az egyént Istenhez köti. Az egyén azonban sosem egyszerűen osztatlan: egyszersmind és legfőképpen szinguláris, azaz egyedi, de nem az önállóság értelmében, hanem abban az értelemben, hogy összeegyeztethetetlenül össze van kötve azzal, ami nem ő: más létezőkkel, akár emberek, élők vagy élettelenek; más időkkel és más helyekkel. Ez az összeegyeztethetlenség teszi az individuumot egy olyan szingularitás „adósává”, amely redukálhatatlanul heterogén, amely máshonnan jön és máshová tart, bármennyire is próbál egy időn és téren át ugyanolyannak megmaradó személyiséget [*self*] formálni.)

Van azonban igazság is az önkiteljesítésnek mint önfogyasztásnak ebben a rendszerben. Ez pedig abban áll, hogy a szinguláris [*singular*] adóssága — szemben az individuuméval [*individual*] — nem megváltható, amennyiben megváltáson az ugyanaz visszatértét értjük. Ez talán a másik jelentése annak a kifejezésnek, amely megfordítja Franklin mondását, kijelentve, hogy nem csupán „az idő pénz”, hanem fordítva is: „a pénz idő”. A pénz ugyanis, mint a privát elsajátításnak (avagy a különböző összeegyeztethetővé tételének) az eszköze és médiuma, mindig egy olyan időbe ágyazódik, amely

a forgalmat túlviszi minden olyan kísérleten, amely mozgását körré próbálná zárni. Ezért a jelenlegi válságot kirobbantó tényezők között az a törekvés volt a legerősebb, amely az idő megsemmisítő hatásait próbálta legyőzni, számítás útján, újabban pedig javarészt számítógépesített módon, minek nyomán a rövid távú került fókuszba: a befektetés rövid távú maximalizálása magának a gazdaságnak a kárára.

De éppen ezért a mostani válság abban is segíthet, hogy visszaállítsuk az idő olyan érzetét, mely többnek tekinti azt, mint amit a rövidre eladások és hitelből finanszírozott felvásárlások rövid távú szemléletmódja sokaknak hinni engedett. Hogy megkérdőjelezi-e majd azokat az alapvető hitcikkelyeket, melyek lehetővé tették, hogy a „megváltást” az önazonos individuum [*individual*] felől határozzák meg, ne pedig a heteronim szinguláris [*singular*] felől — azt egyedül az idő mondhatja meg.

II.

Az előbbi szöveg a 2008-as válság idején íródott, melyet a „másodrendű jelzáloghitelek [*subprime mortgage*]” ingatlanpiaci „buborékjának” kipukkadása idézett elő: a jelen írás idején, 2011 szeptemberében, egy újabb válság lépett fel, mely különbözik ugyan az előzőtől, de nagyon is kapcsolatban áll vele. Ezt a válságot az „szuverén adósság” okozza: a nemzetállamok eladósodottsága. 2008-ban kezdődött, a három nagy izlandi magánbank fizetésektelenné válásával, ami Izland „szuverén adósságát” időközben a 2007-es szintről, a GDP 28%-áról, mára 90%-ra növelte. Ez volt a legnagyobb pénzügyi válság egy nemzetállam esetében Argentína 1999-2002-ben lezajlott gazdasági válsága óta, mely az országban található összes bankszámla tizenkét hónapra való befagyasztásában tetőzött, így csak kis összegeket lehetett kivenni minden héten, ami széleskörű tiltakozásokhoz, a rendőrség és a tüntetők közti összecsapásokhoz vezetett.

Az izlandi válság azonban más volt, mivel a világnak nem olyan pontján jelentkezett, melyet a „fejlődő” világ részének lehetett volna tekinteni, szemben az Európában és Észak-Amerikában koncentrálódó „fejlett” gazdaságokkal. Mindazonáltal mégsem közvetlenül a központi kormányzat működéséből eredt, hanem a magánszektorból.

Már 2009 végétől kezdtek viszont megjelenni az európai államok szuverén adóssága miatti válságot illető aggodalmak Írország, Portugália, Görögország és Spanyolország vonatkozásában. Ez pedig megkérdőjelezte a teljes eurózána stabilitását, beleértve annak több vezető tagállamát is, nevezetesen Olaszországot és Franciaországot. A hi-

telváltás ezúttal a magánszektorról áttért a közösségi szektorra, ahogy azt a „szuverén adósság” kifejezés is világosan mutatja. Így aztán kezd világossá válni, hogy a „privát” és a „közösségi” különbsége hogyan hat a hitelre és a hihetőségre. Mert az úgynevezett „szuverenitásról”, amelyre a nemzetállamok épülnek, mind inkább bebizonyosodik, hogy minden, csak nem abszolút. Itt meg kell különböztetnünk két aspektust a „szuverenitás” hagyományos fogalmában és történetében: az időbeli aspektust és a térbeli dimenziót. Temporális szempontból, ahogy Kantorowicz bemutatta,¹⁵ a nemzeti szuverenitás gondolata az 1648-as vesztfáliai béke után alakult ki; benne öröklődött tovább a „*corpus mysticum*, az egyház társadalmi teste a maga járulékos hivatali struktúrájával. Ez utóbbi fogalom” — szemben a *corpus naturale* fogalmával — „lett átvive később a politikai entitásokra, a politikai testre.”¹⁶ Ez azt jelentette, hogy bár az az ember, akiben a szóban forgó test autoritása és hatalma megtestesült — a Király — halandó maradt, magát az autoritást halhatatlannak, vagy legalábbis az individuális élet véges tartamát meghaladónak lehetett tekinteni. Ugyanakkor viszont a szuverenitás eme temporális dimenzióját egy térbeli behatárolás korlátozta. A szuverén hatalom hatókörét ugyanis területiális határok által határozták meg és határolták be. Ez volt a legnyilvánvalóbb különbségtétel a nemzetállamok és az egyetemes egyház között, mely utóbbi globális érvényességre tartott igényt, összhangban a monoteisztikus Teremtő-Istenbe vetett hittel. A nemzetállam politikai autoritásához rendelt „fennhatóságot [*supremacy*]” ekként térben korlátozták, miközben időben korlátlanul nyilvánították.

Ez a feszültség a legfelsőbb autoritás időbeli és térbeli igényei között, melyek a nemzetállam politikai szuverenitását alkotják, olyan kihatásokkal járt, melyek messze nem pusztán elméletiek: a határokról folytatott vita, a terület kiterjesztésére irányuló törekvés, a befolyás és ellenőrzés területi határokon túli szféráinak létrehozására tett kísérletek, és egyáltalán, a nemzetállam viszonya más nemzetállamokhoz, valamint a területén kívüli entitásokhoz és intézményekhez — mindez állandó konfliktusokat eredményezett a nemzetállamok története során.

A „szuverén adósság” problémája azonban e feszültségnek egy másik dimenzióját is feltárja. Rámutat, hogy a hazainak és a külföldinek, az adott területen belülinek és kívülinek a megkülönböztetése egyre elmosódottabbá vált, ahogy a kommunikációs tech-

---

¹⁵ Ernst Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1957).

¹⁶ „Sovereignty”, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/sovereignty/>.

nológiai fejlődése radikálisan relativizálta a térbeli és időbeli szétválasztásokat. A hitelezők „piaca” — azoké, akik államkötvényeket és állami tartozásokat vásárolnak — jelentős mértékben a területi határoktól függetlenül működik.

Ami azonban igenis jellemzi ezt a piacot — és ez visszavezet bennünket az előbbi szövegben kifejtett gondolatmenethez —, az az, amit korábban a nyereséges „megtérülés” logikájának neveztem. Ha pénzt adnak kölcsön, kötvényeket vásárolnak, és általában maga az adósság is a spekuláció kitüntetett tárgyává válik — ahogy ez a hitelbedőlési csereügyletek (Credit Default Swaps, CDS) esetében történik —, akkor csakis az marad biztos, hogy ezt az egész pénzügyi spekulációt egyetlen cél vezérli: a profit termelése [*turning*], a megtérülés vagy hozam [*return*] előállítása. A megtérülésnek azonban része lehet és alapját képezheti a bedőlés is — vagyis a vissza nem térítés —, miként a CDS-nél, ahol akkor kell fizetni, ha és amennyiben egy kötvénykibocsátó nem tud eleget tenni kötelezettségének, és képtelen visszafizetni tartozásait. A bedőlések ily módon nyereséggel kecsegtető spekulációs tárgyakká válnak.

Ám míg az efféle spekuláció korábban főleg a magánszektorra korlátozódott, a szuverén adósság miatti válság újdonsága abban áll, hogy a közszférára is kiterjed. A pénzpiacok most már nem csupán bankok és más pénzintézetek bedőlésére spekulálhatnak, hanem nemzetállamokéra is, például Görögország, Portugália, Spanyolország, Olaszország, Írország és Franciaország államcsődjére. Ez viszont elemi szinten érinti magát azt a struktúrát, amely a piaci viszonyok működését lehetővé teszi.

Végül is mi a piac? Íme egy mai meghatározás a Wikipédiáról:

A piac különféle rendszerek, intézmények, eljárások, társadalmi viszonyok és infrastruktúrák egy lehetséges kombinációja, mely által a felek egymással csereügyletbe léphetnek. Bár a felek barter útján is kicserélhetik árucikkeiket és szolgáltatásaikat, a legtöbb piac mégis olyan eladókra épül, akik a vevőktől kapott pénzért cserébe kínálják áruikat és szolgáltatásaikat (beleértve a munkavégzést is). Úgy is mondhatjuk, hogy a piac az a folyamat, melyben az áruk és szolgáltatások ára megképződik.¹⁷

Bármilyen összetett is a modern „piacok” valósága ehhez az egyszerű és kezdetleges leíráshoz képest, egy dolog változatlan: a piaci szereplők motivációja a tőkés társadalomban az, hogy a lehető legjobb hozamot kapják a „befektetésük” után: ez a vevő

¹⁷ Lásd: „Market”, *Wikipedia*, <http://en.wikipedia.org/wiki/Market>.

számára a lehető legalacsonyabb, az eladó számára pedig a lehető legnyereségesebb árat jelenti. Amennyiben viszont a piac nem pusztán konkrét individuumok közti árucserét jelent, hanem meglehetősen elvont tárgyak cseréjét is különféle vevők és eladók között — mondjuk egy pénzügyi befektető cég, mint például a Goldman Sachs, és egy egyén, egy nyugdíjbiztosítási alap vagy akár egy nemzetállam között —, a hihetőség kérdése egyre fontosabbá és nehezebben szavatolhatóvá válik. A másodrendű jelzáloghitelek válsága a „mérgező” jelzálogok „becsomagolását” jelentette, miáltal „toxikusságuk” többé nem volt könnyen észrevehető a vevő számára. S mivel ezt az eladók gyakran a nyílt szándékkal alkalmazták, hogy vevőikből meggazdagodjanak (persze ez utóbbiak tudta nélkül), a hihetőség kérdése csak még sürgetőbb lett.

Az állami szabályozás szerepe már a 2008-as válság idején is komoly kompromisszumot szenvedett: sem az Egyesült Államok Értékpapír- és Tőzsdéfelügyeleti Bizottsága (Security and Exchange Commission, SEC), sem más hivatalok nem végeztek hatékony munkát, sőt, minthogy számos tagjuk előzőleg vagy később tagja volt azoknak az intézeteknek, amelyeket szabályozniuk kellett volna, szabályozó erejük nagyban megkérdőjeleződött. Ugyanez persze a legmagasabb kormánykörökről is elmondható, ha egyszer a pénzügyminiszterek és a tanácsadók megint csak mind azokból az intézetekből érkeztek, amelyeket a közérdeknek megfelelően szabályozniuk kellett volna.

A privát és a közösségi szektor ereje közti növekvő aránytalanság, együtt a fokozott „dereguláció” irányelvével, mely szerint „a kormány a probléma része, nem pedig megoldása”, kevés teret hagyott a közérdek bármiféle hathatós védelmére vagy érvényesítésére a magánérdekek ellenében.

A politikai „szuverenitás” alapjai így maguk is komolyan aláásódtak, de nem kívülről („Terror elleni háború”), hanem inkább és talán mindenekelőtt belülről, a privát meggazdagodás iránti érdeknek a társadalmi intézmények — például a piacok — működéséhez szükséges minimális feltételekkel szembeni túlsúlya miatt.

Ez végül a „szuverén adósság” válsággal robbant ki, mely láthatóvá teszi, milyen közvetlenül függenek az állami intézmények, amelyeknek a — bármiféle cseréhez szükséges — társadalmi kohézió és rend minimális fokát kellene biztosítaniuk, a „piactól” mint a befektetések nyereséges megtérülésére irányuló magánérdekek megtettesítőjétől. Így tehát az olyan országok, mint például Görögország, melynek hitelbesorolását ugyanazok a magánkézben lévő és magánszerveződésű hitelminősítő ügynökségek fokozták le, amelyek a másodrendű jelzáloghitelek körüli átverés előmozdítói voltak,

szélsőséges kamatokat kell hogy fizessenek a kölcsönök után, ami bedőlésük esélyét az elkerülhetetlenségig fokozza.

Így aztán ma nem pusztán annak vagyunk tanúi, hogy a magánérdek győzelmet arat a közérdek fölött, hanem annak is, hogyan zilálódnak szét azok a társadalmi feltételek, melyek mellett a privát entitások kölcsönhatásba léphetnek egymással: mind az országokon belül, mind az országok között. Mindennek eredményeként a tendencia — és a veszély — az, hogy a közösségi rendszabályok magánosítása olyan szemlélethez vezet, amely az „adózt” erkölcsileg felelősnek tartja majd a közeledő bedőlésért: az adósság összetalálkozik a bűnnel, s ama végítélet fenyegető veszélyével, mely majd az erényesek üdvözülését nyomatékossítja.

Röviden tehát: az autonóm szubjektum perspektívája szolgál igazolásul egész társadalmak, sőt akár a társas élet lerombolására vagy alárendelésére. Ez pedig csakis az erőt — a katonai erőt — hagyja meg, hogy a társadalmi kölcsönhatások utolsó lehetséges biztosítéka és a konfliktusok döntőbírája legyen.

Az egyetlen alternatívát az adósság olyan gyakorlatának kifejlesztése kínálja, melyet immár nem a „megváltás” gondolata vezérel, akár az önazonos személyiség [*Self*] üdvözülését értjük rajta, akár annak pénzügyi megfelelőjét, a befektetés nyereséges megtérülését. A véges élőlények időhöz és térhez való viszonyát olyan adósságnak kell elismerni, amely visszafizethetetlen ugyan, de utat nyithat egy olyan jövő felé, melyet többé nem a megváltás diktátumai uralnak. Az „adósság-elengedésnek [*Debt forgiveness*: adósság-megbocsátás]” olyan terminussá kell válnia, mely nem a közérdekről való lemondást jelenti a magánérdek javára. Lehetővé kell tenni, hogy a társadalmi kölcsönhatás feltételei meghaladják a privát elsajátítás horizontját. Máskülönben olyan válság vár ránk, amely nem csupán a „szuverén adósságot” érinti majd, hanem egyenesen a földi élet feltételeit.

Párizs, 2011. szeptember 17.

*Fordította: Fogarasi György
A fordítást ellenőrizte: Lengyel Zoltán*

HIVATKOZOTT MŰVEK

- Benjamin, Walter. „A kapitalizmus mint vallás.” Fordította Fogarasi György. *Et al. — kritikai elmélet online 1: Gazdasági teológia* (2013), szerkesztette Fogarasi György. www.etal.hu.
- . „A német szomorújáték eredete.” Fordította Rajnai László. In *uő, Angelus Novus (Értekezések, kísérletek, bírálatok)*, szerkesztette Radnóti Sándor. Budapest: Helikon, 1980.
- . *Gesammelte Schriften*, szerkesztette Rolf Tiedemann. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 1. kötet.
- Derrida, Jacques. *L'Écriture et la différence*. Paris: Éditions du Seuil, 1967.
- . *Writing and Difference*. Fordította Alan Bass. Chicago: University of Chicago Press, 1978.
- Franklin, Benjamin. „Advice to a Young Tradesman.” In *The Papers of Benjamin Franklin*, 3. köt. (1745—50), 304. <http://franklinpapers.org/franklin/framedVolumes.jsp>.
- Franklin, Benjamin. „Tanács egy ifjú kereskedőnek — egy öregtől.” Fordította Fogarasi György. *Et al. — kritikai elmélet online 1: Gazdasági teológia* (2013), szerkesztette Fogarasi György. www.etal.hu.
- Hobbes, Thomas. *Leviatán*. Fordította Vámosi Pál. Budapest: Magyar Helikon, 1970.
- Kantorowicz, Ernst. *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1957.
- Krugman, Paul. „What to Do.” *New York Review of Books*. 2008. december 18. <http://www.nybooks.com/articles/22151>.
- „Market.” *Wikipedia*. <http://en.wikipedia.org/wiki/Market>.
- Marx, Karl. *A tőke I*. In *Marx és Engels művei*, 23. kötet. Budapest: Kossuth, 1967.
- . *Capital*. Fordította Ben Fowkes. London: Penguin, 1990. 1. kötet.
- „Private Debt Is Much Higher Now Than During the Great Depression”. *Rapid Trends*. <http://www.rapidtrends.com/blog/private-debt-is-much-higher-now-than-during-the-great-depression>.
- „Sovereignty.” *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <http://plato.stanford.edu/entries/sovereignty/>.

[A fordítás alapja: Samuel Weber, „Money Is Time: Thoughts on Credit and Crisis”, kiadatlan kézirat; a szöveg második része 2011. szeptember 21-én a Szegedi Tudományegyetemen hangzott el a szerző műhelyszemináriumán.]